

**ПАРЛАМЕНТЫН ХУРАЛДААН ПАРЛАМЕНТЫН ОРДНООС ГАДУУР ХУРАЛДДАГ
ЭСЭХ: ГАДААДЫН ЗАРИМ ОРНЫ ТУРШЛАГА БА МОНГОЛ УЛСЫН ТҮҮХЭН
УЛАМЖЛАЛ**

*Д.Халиун, Г.Билгээ,
Д.Жигваагүнсэл, Р.Оргилмаа*

АГУУЛГА

СУДАЛГААНЫ ХУРААНГУЙ

**НЭГ. МОНГОЛ УЛСЫН ТҮҮХ, ТУСГААР ТОГТНОЛТОЙ ХОЛБООТОЙ ТҮҮХЭН ОЙД
ЗОРИУЛСАН ХҮНДЭТГЭЛИЙН ХУРАЛДААНЫ ТУХАЙ**

- 1.1.Олноо өргөгдсөн Монгол Улс байгуулагдсаны 110 жилийн ойн түүхэн ач холбогдол
- 1.2.Монголын Эзэнт гүрний эртний нийслэл Хархорум хот
- 1.3.Монголын эзэнт гүрний үеийн “Их хуралдай”

**ХОЁР. ПАРЛАМЕНТЫН ХУРАЛДААН ПАРЛАМЕНТЫН ОРДНООС ГАДУУР ХУРАЛДАХ ЭРХ
ЗҮЙН ЗОХИЦУУЛАЛТ БОЛОН ТУРШЛАГА**

2.1.Нэгдсэн Хуралдаан

- 2.1.1.Гүрж Улс
- 2.1.2.Израил Улс
- 2.1.3.ИБУИНХУ
- 2.1.4.Ирланд Улс
- 2.1.5.Казахстан Улс
- 2.1.6.Литва Улс
- 2.1.7.ОХУ
- 2.1.8.Сингапур Улс
- 2.1.9.Уганда Улс
- 2.1.10.Украин Улс
- 2.1.11.Финланд Улс
- 2.1.12.Швейцар Улс

2.2.Байнгын хорооны хуралдаан

- 2.2.1.ХБНГУ
- 2.2.2.Канад Улс

АШИГЛАСАН МАТЕРИАЛ

УИН.MN
СУДАЛГААНЫ САН

СУДАЛГААНЫ ХУРААНГУЙ

Судалгааны захиалгын дагуу Парламентын нэгдсэн чуулган болон хүндэтгэлийн хуралдаан хуралдаж байсан Монгол Улсын түүхэн уламжлал болон бусад орнуудын парламентын хуралдаан парламентын ордноос гадуур хуралдаж байсан талаарх туршлагыг харьцуулан судалсан болно.

1. Монгол Улсын түүхэн уламжлал

Монгол Улсын Их хуралдайг зарлан хуралдуулж байсан түүхэн нөхцөл байдлаас авч үзэхэд, нүүдэлчин соёл иргэншилтэй улс орны хувьд төрийн их хуралдай хуралдах газар орныг заавал нэг тухайлсан газар орноор хязгаарладаггүй байсан бөгөөд ихэвчлэн нүүдэллэж суурьшсан газрууддаа хуралдаж байсан онцлогтой байна. Түүхэн эх сурвалжуудаас үзэхэд Их хуралдай нь Онон мөрний эх, Хархорум, Хэрлэнгийн Хөдөө арал зэрэг газруудад болж байсан ба энэ нь эрт үеэсээ монголчуудын улс төрийн төв нэг газарт удаан байрладаггүй, байнга бууриа сэлгэн нүүдэллэж хөрш зэргэлдээ улсуудын цэргийн гэнэтийн цохилтоос урьдчилан сэргийлдэг байсан уламжлалтай холбоотой.

Эртний эзэнт гүрний нийслэл Хархорум нь 1220 онд байгуулагдаж, олон зууны туршид Монгол Улсын төрийн төв голомт, гүрний нийслэл, өрнө дорныг холбосон худалдаа, зам харилцаа, соёл, эдийн засгийн төв байсан. Харин 1911 оны Олноо өргөгдсөн Монгол Улс байгуулагдахад улсын нийслэлийг Их хүрээнд шилжүүлж, Богд Жавзандамба хутагтыг хаан ширээнд өргөмжилсөн байдаг.

Эдүгээ эзэнт гүрний нийслэл Хархорумд тусгаар тогтнолоо баталгаажуулж, Үндэсний эрх чөлөөгөө сэргээн Олноо өргөгдсөн Монгол Улс байгуулагдсаны 110 жилийн ойн хүндэтгэлийн чуулганыг хийх нь уламжлал, шинэчлэлийг хослуулах түүхэн ач холбогдолтойгоос гадна Хархорум хотын 800 жилийн түүхэн үүргийг онцолж, төрийн хүндэтгэл үзүүлж буй чухал ач холбогдолтой арга хэмжээ болохоор байна.

2. Гадаадын зарим орны эрх зүйн зохицуулалт болон туршлага

Дэлхийн бусад орнуудын туршлагаас үзэхэд, парламентын чуулганы **нэгдсэн хуралдааныг** дараах тохиолдолд парламентын ордноос гадуур буюу өөр газарт хийж болохыг Үндсэн хууль, Парламентын тухай хууль болон Дэгийн тухай хуулиар зохицуулсан байна. Тухайлбал:

1. онц болон дайны байдал зарласан үед (Гүрж, Украин);
2. тодорхой, эсхүл объектив нөхцөлд (Гүрж, Израил), зайлшгүй шаардлага гарсан тохиолдолд (Финланд);
3. парламентын ордонд хуралдах боломжгүй болсон тохиолдолд (Литва);
4. анхдугаар хуралдаан (Уганда);
5. чуулганы нээлт (Казахстан);
6. тодорхой заагаагүй (Казахстан, ОХУ, Уганда, Украин, Сингапур).

Дараах субъектүүд нэгдсэн хуралдааныг парламентын ордноос гадуур буюу өөр газарт хийх шийдвэрийг гаргадаг байна:

1. парламентын шийдвэр (ОХУ, Украин);
2. Спикер (Гүрж, Литва, Финланд, Уганда);
3. Спикер бусадтай зөвлөлдсөний дараа (Израил: орлогч нартайгаа, Литва: Сеймийн Удирдах зөвлөл);
4. Улсын ерөнхийлөгч (Уганда, Сингапур).

Судалгаанд авагдсан орнуудын **практик туршлагаас үзэхэд**,

- Ерөнхийлөгчийн тангараг өргөх ёслолтой холбогдуулан
 - 1999 онд Украин Улсын Дээд Зөвлөлийн нэгдсэн хуралдаан “Украин” Соёлын ордонд;

- Парламентын ордонд, эсхүл чуулганы танхимд хуралдах боломжгүй болсны улмаас
 - 2013 онд Украин Улсын Дээд Зөвлөлийн нэгдсэн хуралдаан Банковагийн гудамжинд байдаг Дээд Зөвлөлийн хороодын байранд;
 - дэлхийн II дайны үед ИБУИНХУ-ын Парламентын Нийтийн танхимын хуралдаан нь Лордын танхимын байранд, харин Лордын танхимын хуралдаан нь Тусгай өмсгөл бүхий хуралдааны танхимд;
- Коронавируст цар тахлын идэвхжилтийн улмаас
 - 2020 оны 2 дугаар сарын 8-ны өдөр Ирланд Улсын Парламентын хуралдаан Дублин чуулга уулзалтын цогцолборт;
 - 2020 оны 5 дугаар сарын 4-6-ны өдрүүдэд Швейцар Улсын Холбооны Ассамблейн ээлжит бус чуулганыг “Swiss Capital” ордны үзмэрийн танхимд тус тус хийж байжээ.

2012 оны 3 дугаар сарын 14-ний өдөр ОХУ-ын Краснодарын хязгаарын Хууль тогтоох ассамблейн ээлжит 58 дугаар чуулганы нэгдсэн хуралдаан Калининская тосгонд болсон байна. Энэ үед хэлэлцэж байгаа асуудалтайгаа газар дээр нь очиж танилцан тэндээ хуралджээ.

Парламентын **байнгын хорооны хуралдааны** хувьд дараах тохиолдолд байнгын суудлаас гадуур буюу өөр газар хийж болохыг холбогдох дэгээр зохицуулсан байна. Үүнд:

1. Нэг намын бүлэг шаардсан (ХБНГУ);
2. Парламентын гишүүдийн тодорхой хувь нь шаардсан (ХБНГУ);
3. Байнгын хорооны гишүүд шийдвэрлэсэн (ХБНГУ);
4. Сонсгол зохион байгуулах (Канад).

Дээрх тохиолдлуудад холбогдох эрх бүхий субъект зөвшөөрч, эрх олгохоор зохицуулсан байна. (ХБНГУ-ын хувьд Бундестагийн Ерөнхийлөгч, Канадын хувьд Танхим, Холбогдох Байнгын хороо)

НЭГ. МОНГОЛ УЛСЫН ТҮҮХЭН ДЭХ ТУСГААР ТОГТНОЛЫН ТҮҮХЭН ОЙД ЗОРИУЛСАН ХҮНДЭТГЭЛИЙН ХУРАЛДААНЫ ТУХАЙ

Монгол Улсын Их Хурлын тухай хуулийн 21 дүгээр зүйлд “Монгол Улсын түүх, тусгаар тогтнол, бүрэн эрхт байдалтай салшгүй холбоотой түүхэн ой, үйл явдлыг тэмдэглэх, түүнчлэн гадаад улсын өндөр дээд зочин нэгдсэн хуралдаанд үг хэлэх бол хүндэтгэлийн хуралдаан зарлан хуралдуулж болно. ...Улсын Их Хурлын дарга хүндэтгэлийн хуралдаан хуралдуулах тухай захирамж гаргана.” хэмээн заасан байдаг.

Дээрх зохицуулалтын дагуу 2011 оны 11 дүгээр сарын 28-ны өдөр Үндэсний эрх чөлөө, тусгаар тогтнолоо сэргээсний 100 жилийн ойд зориулсан хүндэтгэлийн чуулганыг Төрийн ордонд зохион байгуулж байжээ.

1.1.Олноо өргөгдсөн Монгол Улс байгуулагдсаны 110 жилийн ойн түүхэн ач холбогдол

Монголчууд 200 гаруй жил Манж чин улсын харьяанд явсны улмаас тухайн цаг үеийн олон улсын харилцаанд бараг мартагдсан үндэстэн болсон байсан юм. Тодорхой хэлбэл, 1915 оны Гурван улсын гэрээг байгуулах хүртэл олон улсын хэмжээнд Монгол хэмээх нэр орсон ямар ч олон улсын хэлэлцээр, гэрээ бичиг байхгүй байв.⁴⁸ Тиймээс 1911 оны 12 дугаар сарын 29-ний өдөр Үндэсний эрх чөлөөний хувьсгалын ололтыг баталгаажуулан Монгол Улс тусгаар тогтнолоо тунхаглан зарлаж, Богд Жавзандамба хутагтыг хаан ширээнд залж, түүнд төрийн тамга, далбаа, өргөмжлөл, хүндэтгэлийг өргөж, таван яам бүхий Засгийн газрыг байгуулах шийдвэр гаргасан нь орчин үеийн бүрэн эрхт, тусгаар тогтносон Монгол Улсын үндэс суурийг тавьсан түүхэн чухал үйл явдал байжээ.

Үндэсний эрх чөлөөний хувьсгал нь монголчуудын туурга тусгаар улсаа сэргээн байгуулах олон арван жилийн мохошгүй хүсэл тэмүүлэл, тууштай тэмцлийн биелэл, үндэсний ухамсрын их сэргэлтийн эхлэл, 1921 оны Ардын хувьсгалын бодит хөрс болсон гэж үздэг.

Энэхүү тусгаар тогтнолын үйл хэргийг Монгол Улсын төрөөс улс орны хэмжээний үндэсний баяр болгон тэмдэглэх шийдвэр 2006 оноос эхлэн гарч эхэлсэн бөгөөд УИХ-ын 2007 оны 8 сарын 16-ны хуулиар 12 сарын 29-г нийтээр тэмдэглэх тэмдэглэлт өдөр болгон улмаар 2011 оны 12 сарын 23-ны өдрийн хуулиар Үндэсний эрх чөлөө, тусгаар тогтнолоо сэргээсний баярын өдөр хэмээн нийтээр тэмдэглэх баярын өдөр болгохоор хуульчилсан юм. Ийнхүү Арвантавдугаар жарны Цагаагчин гахай жилийн өвлийн дунд сарын шинийн есөн буюу Аргын тооллын 1911 оны 12 дугаар сарын 29-ний өдөр Үндэсний эрх чөлөөний хувьсгалын ололтыг баталгаажуулж Монгол Улсын тусгаар тогтнолыг даяар олноо тунхаглан зарласан түүхэн өдрийг “Үндэсний эрх чөлөөний өдөр” /бүх нийтээр тэмдэглэх баярын амралтын өдөр/ болгон тэмдэглэн өнгөрүүлэхээр шийдвэрлэсний дагуу 2008 оны 12 дугаар сарын 28-нд “Үндэсний эрх чөлөөний хувьсгалын 100 жилийн ой”-г тэмдэглэх тухай Монгол Улсын Ерөнхийлөгчийн зарлиг гарч, 2011 оны 12 дугаар сарын 29-ний өдөр Монгол Улсад Үндэсний эрх чөлөөний хувьсгал өрнөсний 100 жилийн ойг орон даяар тэмдэглэн өнгөрүүлжээ.

1.2.Монголын Эзэнт гүрний эртний нийслэл Хархорум хот

Монголын эзэнт гүрний хамгийн хүчирхэг, үзэл санаа, эв нэгдэл, тусгаар тогтнолын бэлгэдэл болсон Хархорум хотыг 1220 оноос эхлэн байгуулсан гэж түүхэн сурвалж, судалгаа шинжилгээний зохиол бүтээлүүдэд өгүүлсэн байдаг.

1206 оны гал улаан барс жил нийт Монгол угсаатан, "Эсгий туургатан" овог аймгуудыг Чингис хаан нэгтгэн Их Монгол Улсыг байгуулж, Хамаг Монголын ханлигийн төвд улсынхаа шинэ нийслэлийг өргөтгөн байгуулж болох байсан ч Аварга хотыг нийслэлээ болгосонгүй, харин Хархорум хотыг нийслэл болгохоор шийдвэрлэжээ. Орхон голын хөвөө нутаг бол Сибирь, Байгал нуураас өмнө зүгт Хятадын Түмэн газрын Цагаан хэрэм, Алтайн нурууны чанадаас

⁴⁸ Далай хаан Мөнхөөс Франц руу илгээсэн захидал бичиг өгүүлэн буй үеэс нэлээд хожуу нийтэд ил болсон байдаг.

дорно зүг Хянганы нуруу хүртэлх асар уудам нутаг дэвсгэрийг эзлэн тогтносон Их Монгол Улсын гол төв хэсэг юм. Энэ нь их улсын нийслэлийг шилжүүлэхэд нэгэн чухал хүчин зүйл болсон ба нөгөө талаар Монгол нутаг дээр төр улс байгуулсан төрт улсууд цаг ямагт төвлөрч ирсэн уламжлалт жаяг тогтсон голомт нутаг юм. Түрэг, Уйгур улсаас өмнө Орхоны хөндийд Нирун, Сянби, Хүннү улсуудын нийслэл төвлөрч байжээ. Лавтай мэдэгдэж байгаагаар Хархорумын эх үүсвэр тавигдсан үе нь наад зах нь VIII зууны үед холбогдоно. 1220 онд Чингис хаан нийслэл болгон, гутгаар хөвгүүн Өгэдэй хаан өргөтгөн Түмэн Амгалант ордыг 1235 онд гүйцээн босгосноор Хархорум хотын өнгө төрх улам жавхаажиж их гүрний нийслэлийн шинжтэй болжээ.⁴⁹

Түүнээс хойш Хархорум нь Хубилайг их хаан суух хүртэл Монгол гүрний нийслэл байж, өрнө дорныг холбосон худалдаа, зам харилцаа, соёл, эдийн засгийн төв болж, Орос, Кипчак, Гүрж, Хорезм, Армян, Турк, Багдадын Халифт, Хятад, Солонгос, Энэтхэгийн султан, Тангуд, Ром, Араб, Франц зэрэг тухайн цагтаа дэлхийд томоохонд тооцогдож байсан улс орнуудын ван, ноёд, Ази, Европын улс орнуудын ноёд, захирагч, эрдэмтэн мэргэд, элч төлөөлөгч, худалдаачид, аянчин жуулчид, уран дархчуул зэрэг төрөл бүрийн ажил мэргэжлийн хүмүүс ирцгээж, тив дамнасан олон улсын харилцааны төв, дэлхийн нийслэл болтлоо хөгжсөн байна.

1911 онд их хүрээг “Нийслэл хүрээ” гэж нэрлэн Монгол Улсын албан ёсны нийслэл болгосон байна. Үүнээс өмнө Монголын улс төрийн төв нь үнэн хэрэг дээрээ Орхон - Хархорумын хөндийд байрласаар байв. Учир нь Халхын гурван аймгаас Түшээт хан аймаг бусдаа тэргүүлж, түүний хан нь Монгол Улсын тэргүүн, хааны байдалтай байсан юм. Түшээт хан Монголын төв зүрхэн дэх Хархорум - Эрдэнэ зууд цаг ямагт төвлөрсөөр XX зууны эхтэй золгожээ.

Ийнхүү Чингис хаан 1220 онд Монголын эзэнт гүрний нийслэл Хархорумыг байгуулах зарлиг буулгаснаас хойш 2020 онд Хархорум хот байгуулагдсаны 800 жилийн ой тохиожээ.

Энэхүү түүхэн үйл явдлыг өнөө үе, хойч ирээдүй, дэлхий дахинд мэдүүлэх нь чухал ач холбогдолтой учир ойг орон даяар ёслол төгөлдөр тэмдэглэн, сурталчлах шийдвэрийг 2019 оны 12 дугаар сарын 11-нд Засгийн газраас гаргасан.⁵⁰

Хархорум хотын түүхэн ач холбогдлыг авч үзэж, дэлхий нийтээр тэмдэглэх тухай ЮНЕСКО-д хүсэлт хүргүүлсэн байна. Тус байгууллагын Гүйцэтгэх зөвлөлийн 206 дугаар чуулган, Ерөнхий бага хурлын 40 дүгээр чуулганаар ойг хамтран тэмдэглэх шийдвэрийг гаргажээ. Энэ хүрээнд Олон улсад Монгол судлалын төв, Элчин сайдын яамаар дамжуулан Хархорум хотын 800 жилийн ойг сурталчилсан хурал, үзэсгэлэнг зохион байгуулах ажлыг эхлүүлж, Итали, Япон улсад үзэсгэлэнгийн нээлтийг хийжээ.

Ойн хүрээнд хурал, уулзалт, үзэсгэлэн, уран бүтээлийн олон ажлыг төлөвлөсөн байсан ч “Ковид-19” цар тахлаас урьдчилан сэргийлэх өндөржүүлсэн бэлэн байдлын улмаас тодорхойгүй хугацаагаар хойшлогдсон хэдий ч Засгийн газраас гаргасан шийдвэрээ цуцлаагүй байгаа ба Хархорин сумын удирдлагуудын зүгээс Монголын эзэнт гүрний нийслэл Хархорум хотын түүхт 800 жилийн ойг 2020 онд тэмдэглэж чадахгүй учир 2021 онд албан ёсоор тэмдэглэн өнгөрүүлэх саналыг уламжлаад байгаа ажээ. 2020 онд тус арга хэмжээний хүрээнд УИХ-ын даргын ивээл дор Эрдэм шинжилгээний бага хурлыг цахимаар зохион байгуулсан. Мөн их дээд сургууль, судалгаа шинжилгээний байгууллагуудаас ойг угтсан хэд хэдэн бүтээлийг туурвисан байна.

1.3. Монголын эзэнт гүрний үеийн “Их хуралдай”

Их хуралдай нь Хааныг сонгож, төр улсын тулгамдсан чухал асуудалд ончтой хариу эрэлхийлж, нягтлан магадласны үндсэн дээр их хаанд зөвлөх үүрэгтэй эрх бүхий төрийн байгууллага юм. Энэ үеийн Их Хуралдай нь эртний улсуудын үеийнхээс зохион байгуулалт, хэлбэрийн хувьд боловсронгуй болж, төрийн дээд байгууллагын шинжийг илүүтэй агуулах болжээ. Ямар ч

⁴⁹ Д.Хоролдамба, Монголчууд дэлхийн нийслэлийг байгуулсан нь, УБ, 2006 он.

⁵⁰ <https://legalinfo.mn/mn/detail/14846>

байсан тухайн үедээ л тодорхой хэмжээгээр ардчилал хөгжиж байсны тов тодорхой нотолгоо нь Их Хуралдайн үйл ажиллагаа лавтайяа мөн гэж доктор Ж.Болдбаатар, Д.Лүндээжанцан нар “Монгол Улсын төр эрх зүйн түүхэн уламжлал” номондоо дүгнэжээ.

Их хуралдайд алтан ургийнхан, төрийн түшээд, гавьяатан сайдууд, бичгийн мэргэд, өрлөг жанжууд оролцож асуудлыг олонхын саналаар шийдвэрлэж байснаараа ардчилсан шинжтэй байв. Зарим эрдэмтэд их хуралдайг өнөөгийн парламентын анхны хэлбэр байсан гэж үздэг. Тухайн үеийн улс төрийн байдлаас шалтгаалж хуралдайн эрх хэмжээ, бүтэц өөрчлөгдөж байсан ч чухал асуудлыг хэлэлцэх, шийдвэрлэх, хаанд зөвлөх үндсэн үүрэг агуулга нь хадгалагдсаар байжээ.⁵¹

Шарагчин гахай жил буюу Тэмүжинг Хамаг Монголын хаанаар өргөмжилсөн 1189 оноос хойш түүнийг таалал төгсгөл Их Хуралдай лавтайяа долоогоос доошгүй чуулж байсан байна. (1189, 1202, 1204, 1206 онд хоёр удаа, 1216, 1219 он)⁵² үүгээр Их Хуралдай чуулах тов, хэлэлцэх асуудлыг урьдчилан мэдэгдэж, хуралдайд оролцогчдыг оюун санаа, аж ахуй, сэтгэл зүйн хувьд эртнээс сайтар бэлтгэдэг байжээ. Хааны албан ёсоор зарласан Их Хуралдайд хүндэтгэх шалтгаангүй оролцоогүй хүнийг цаазаар авах хүртэл ял шийтгэл оногдуулах хатуу журам тогтоосон байна.

Эзэн Богд Чингисээс хойш 1229, 1235, 1246, 1251 онуудад⁵³ хөл хөдөлгөөн үлэмж, ихээхэн цартай Их Хуралдай болж, Өгэдэй, Гүюг, Мөнхийг хаан өргөмжлөх, дайн зарлах, алба гувчуур тогтоох зэрэг олон чухал асуудал хэлэлцэн шийдвэрлэж байжээ. Хуралдайгаас гаргасан шийдвэрийг олон түмэнд шуурхай зарлан мэдээлдэг бөгөөд бас улсын нууцын чанартай асуудлыг чандлан хадгалдаг байсан тухай сурвалж бичигт тэмдэглэгдэн үлджээ.

Түүхэн эх сурвалжуудаас үзэхэд эдгээр Их хуралдай чуулж байсан газрууд нь: 1189 онд Хар зүрхний Хөх нуурт, 1206 онд Онон мөрний эхэнд, 1229 онд Хэрлэнгийн Хөдөө аралд, 1235 онд Хархорумд, 1246 онд Өгэдэй хааны зуслан Тамирын Шар ордны газарт, 1251 онд Хөдөө аралд гэх зэргээр зарлан хуралдуулах хаан эзний байгаа байршилд ихэвчлэн болдог байжээ.

Үүнээс үзэхэд, Их хуралдайг зохион байгуулахдаа монголчууд заавал нэг тухайлсан газар, орноор хязгаарлагддаггүй байсан байна. Ер нь эрт үеэсээ монголчуудын улс төрийн төв нэг газарт удаан байрладаггүй, байнга бууриа сэлгэн нүүдэллэж хөрш зэргэлдээ улсуудын цэргийн гэнэтийн цохилтоос урьдчилан сэргийлдэг байсан уламжлалтай. Ийнхүү нүүдэллэх үед хааны өргөө төвдөө, түүнийг бусад ноёд, ард олон, цэргийнхэн тойрон хамгаалж хүрээ үүсгэн буудаг байснаас суурин газруудыг “хааны хүрээ”, “цэргийн хүрээ”, “хүрээ хийд”, “Богдын хүрээ” гэхчлэн нэрлэдэг уламжлал үүсчээ. Үүнийг Улаанбаатар хот буюу “их хүрээ” хэчнээн удаа нүүдэллэн байж өнөөгийн Алтан тэвшийн хөндий гэх энэ газарт суурьшсан түүхээс үзэж болно.

Мөн Богд Жавзандамба хутагтад бат оршил өргөх ёслол бол монголын ихэс дээдэс, ноёдууд чуулдаг нэгэн чухал хүндэтгэлийн ёслол байв. Энэ ёслолыг Анхдугаар Богд Жавзандамба хутагт буюу Өндөр гэгээнийг Монголын бурханы шашны тэргүүнээр өргөмжилсөн ёслолыг одоогийн Өвөрхангай аймгийн Бүрд сумын нутагт орших Ширээ цагаан нуур гэдэг газар зохион байгуулснаас хойш мөн л өөр өөр газруудад зохион байгуулж ирсэн байдаг. Энэ дашрамд дурдахад, Олноо өргөгдсөн Монгол Улсыг үүсгэн байгуулах тухай хуралдааныг монгол ноёдууд Богд Жавзандамба хутагтад бат оршил өргөх нэрийн дор одоогийн Шажин хурах, Төр хурах зэрэг газруудад нууцаар хийж байсан гэдэг.

Иймээс Монголын эзэнт гүрний нийслэл оршин байсан газар, монголын уламжлалт шашин, соёлын нэгэн чухал төв “Бат Эрдэнэ зуу” байрлах Хархоринд Олноо өргөгдсөн Монгол Улс байгуулагдсаны 110 жилийн ойд зориулсан УИХ-ын хүндэтгэлийн чуулганыг зохион байгуулах нь төрт ёсны түүхийн өнгөрсөн, одоо, ирээдүйн гурван цагийн хэлхээсийг холбосон, уламжлал шинэчлэлийг хослуулан бэлгэдсэн өвөрмөц нэгэн түүхт үйл явдал болох ач холбогдолтой юм.

⁵¹ <https://mongol.toli.mn/history/h/503>

⁵² Ж.Болдбаатар, Д.Лүндээжанцан, Монгол Улсын төр эрх зүйн түүхэн уламжлал, УБ, 2011 он.

⁵³ Мөн тэнд.

Хэдийгээр Байнгын ажиллагаатай парламент байгуулагдсанаас хойш засаг төрийн төв байрлах нийслэл хотоос өөр газарт парламентын хуралдааныг зохион байгуулж байсан тохиолдол байхгүй ч 2010 онд Монгол Улсын Засгийн газрын тусгай хуралдаан Өмнөговь аймгийн Баяндалай сумын нутаг дахь Гашууны хоолой хэмээх газарт болж байжээ. Энэхүү хуралдаанд Байгаль орчин, аялал жуулчлалын сайд Л.Гансүх Монголд үүсээд байгаа цөлжилтийн нөхцөл байдал болон үүний эсрэг Засгийн газраас авч хэрэгжүүлж байгаа зарим арга хэмжээний талаар танхимын гишүүдэд танилцуулсан байна. Энэ нь тухайн бүс нутгийн тулгамдсан асуудлыг шийдвэрлэх, нөхцөл байдалтай танилцах зэрэг хэлэлцэж буй асуудлын ач холбогдлыг чухалчилсан үйл ажиллагаа болсон байна.

ХОЁР. ПАРЛАМЕНТЫН ХУРАЛДААН ПАРЛАМЕНТЫН ОРДНООС ГАДУУР ХУРАЛДАХ ЭРХ ЗҮЙН ЗОХИЦУУЛАЛТ БОЛОН ТУРШЛАГА

2.1.Нэгдсэн Хуралдаан

2.1.1.Гүрж Улс

Гүрж Улсын Парламентын Регламентын⁵⁴ 2 дугаар зүйлд зааснаар Парламентын ордон нь тус улсын нийслэл Тбилиси хотод байрлана. Зөвхөн онц болон дайны байдалд байгаа үед Парламентын хуралдааныг түр хугацаагаар өөр газар хийж болно. Парламентын байрлалыг түр хугацаагаар өөрчлөх шийдвэрийг Парламентын дарга гаргана. Регламентад заасан Парламентын ордны албан ёсны хаяг бол “Парламентын ордон, Руставелийн өргөн чөлөө, 8” бөгөөд объектив нөхцөл байдалд, тухайлбал ордон хэвийн ажиллахгүй тохиолдолд албан ёсны хаягийг түр хугацаагаар өөрчилж болно.

2.1.2.Израил Улс

Израил Улсын Суурь хуулийн⁵⁵ 1, 2, 26 дугаар зүйлд зааснаар Израил Улсын Парламент нь Кнессет бөгөөд байнгын суудал нь Иерусалим хотноо байрлана. Кнессетийн хурал Кнессетийн байнгын суудалд хуралдана. Гэхдээ тодорхой нөхцөлд Кнессетийн дарга, орлогч нартайгаа зөвлөлдсөний дараа Кнессетийг өөр газар хуралдуулах эрхтэй байна. Кнессетийн хурал ажлын өдрүүдэд хуралдана.

2.1.3.ИБУИНХУ

Дэлхийн II дайны үеэр тус улсын Парламентын ордон, Лордын болон Нийтийн танхим хоёулаа бөмбөгдөлтөд өртөн сүйтгэгдсэн бөгөөд Нийтийн танхим бүхэлдээ нурж байжээ. Сэргээн засварлах хугацаанд буюу 1950 он хүртэл Нийтийн танхим нь Лордын танхимд хуралдаж, харин Лордын танхим нь Тусгай өмсгөл бүхий хуралдааны танхим (Robing room (тухайн үед нууцлаг байсан))-д хуралдаж байсан байна.⁵⁶

2.1.4.Ирланд Улс

Коронавируст цар тахал идэвхжсэний улмаас хүн хоорондын зай барих эрүүл ахуйн дүрмийг баримтлах үүднээс 2020 оны 02 дугаар сарын 08-ны өдөр Ерөнхий сайдыг Парламентаар хэлэлцэн, томилох санал хураалтыг Ирландын Парламентын Лейнстер ордон (Leinster House)-д бус өөр том газар буюу Дублин чуулга уулзалтын цогцолбор (Dublin Convention Centre)-т явуулсан байна.⁵⁷

2.1.5.Казахстан Улс

Казахстан Улсын Парламентын Регламентын⁵⁸ 3 дугаар зүйлд Парламентын чуулганы нээлтийн өдөр, цаг, газрын талаарх мэдээллийг олон нийтийн мэдээллийн хэрэгслээр зарлахаар хуульчилсан байна.

⁵⁴ Регламент Парламента Грузии. <https://parliament.ge/legislation/reglament>

⁵⁵ Основной Закон: Кнессет <https://knesset.gov.il/laws/ru/yesodru4.pdf>

⁵⁶ <https://www.parliament.uk/about/living-heritage/building/palace/architecture/palacestructure/bomb-damage/>

⁵⁷ <https://www.idea.int/sites/default/files/publications/parliaments-and-crisis-challenges-and-innovations.pdf>

⁵⁸ Регламент Парламента Республики Казахстана. <https://www.parlam.kz/ru/regulation>

2.1.6.Литва Улс

Литва Улсын Сеймийн дүрмийн⁵⁹ 87 дугаар зүйлд Сеймийн хуралдааныг Вильнюс хот дахь Сеймийн ордонд явуулна хэмээн хуульчилсан байна. Хэрэв Сейм нь Сеймийн ордонд хуралдах боломжгүй бол Сеймийн дарга буюу Сеймийн зөвлөл түр хугацаагаар хуралдааныг өөр газарт хийхээр товлон болох ба энэ шийдвэрийн талаар Сеймийн бүх гишүүдэд мэдэгдэнэ.

Түр хугацаанд товлондсон хуралдааны газарт цугларсан Сейм нь Сеймийн хуралдааны газрыг өөрчилсөн шалтгааны талаар Сеймийн дарга буюу Сеймийн зөвлөлийн мэдээллийг сонсоно.

2.1.7.ОХУ

Холбооны Зөвлөлийн Регламентын⁶⁰ 35 дугаар зүйлд Холбооны Зөвлөлийн хуралдах газрын талаар зохицуулсан байна: “Холбооны Зөвлөлийн хуралдааныг Москва хотод явуулна. Холбооны Зөвлөлийн шийдвэрээр хуралдах газрыг өөрчилж болно.”

2012 оны 3 дугаар сарын 14-ний өдөр ОХУ-ын Краснодарын хязгаарын Хууль тогтоох ассамблейн ээлжит 58 дугаар чуулганы нэгдсэн хуралдаан Калининская тосгонд болсон байна. Депутатууд ийнхүү хуралдахдаа газар дээр нь очиж хэлэлцэж байгаа асуудлынхаа нөхцөл байдлыг судалсан байна. Депутатууд Калининскийн мужийн Агро аж үйлдвэрийн цогцолборт жижиг хэлбэрийн газар тариалангийн хөгжлийн төлөв байдлын талаар хэлэлцэхийн өмнө Бойкопунур фермийн оршин суугчийн хувийн туслах аж ахуйтай танилцсаны дараа хуралдаан болох газраа очсон байна.⁶¹

2.1.8.Сингапур Улс

Сингапур Улсын Парламент нь өөрийн үйл ажиллагаа болон Парламентын гишүүдийн эдлэх эрх, ямбад гарсан өөрчлөлтийг Үндсэн хуульдаа тусган, холбогдох нэмэлт, өөрчлөлтийг 2020 оны 5 дугаар сард оруулсан.

Сингапур Улсын Үндсэн хуулийн 64 дүгээр зүйлийн 64.2-т зааснаар⁶² Парламентын чуулганыг Ерөнхийлөгчийн албан ёсны эмхэтгэлд зарлан товлосон газар, эхлүүлэх хугацаанд хуралдуулна.

2.1.9.Уганда Улс

Чуулганы нэгдсэн хуралдаан нь Парламентын ордон дахь Парламентын танхимд болон Спикерийн шийдвэрлэсний дагуу бусад газар хуралдана. Уганда Улсын Үндсэн хуулийн 95 дугаар зүйлд зааснаар Парламент шинээр сонгогдсон бол Парламентын бүрэн эрхийн хугацаа дууссанаас хойш долоо хоногоос хэтрэлгүй, эсхүл шаардлагатай бол уртасгасан хугацаанд, Ерөнхийлөгчийн товлон зарласан газар, хугацаанд анхдугаар хуралдааныг хуралдуулна. Парламентын чуулганыг Спикерийн товлон зарласан Уганда Улс дахь байршил, эхлүүлэх хугацаанд хуралдуулна.

2.1.10.Украин Улс

Украин Улсын Дээд Зөвлөлийн дэгийн тухай хуулийн⁶³ 2 дугаар зүйлд зааснаар тус улсын парламент болох Дээд Зөвлөл нь хуралдаанаа Дээд Зөвлөлийн ордонд хийнэ. (Киев хот, Хрушевскийн гудамж, 5)

⁵⁹ Статут Сейма Литовской Республики <https://eseimas.lrs.lt/portal/legalActPrint/lt?jfwid=39x&documentId=471f6e802ba211ea8f0dfdc2b5879561&category=TAD>

⁶⁰ Регламент Совета Федерации. <http://council.gov.ru/structure/council/regulations/32828/>

⁶¹ В Законодательном собрании. Выпуск № 5, 2012. <https://www.kubzsk.ru/news/2606/>

⁶² Constitution of Singapore. <https://sso.agc.gov.sg/Act/CONS1963>

⁶³ Закон о Регламенте Верховной Рады Украины (Ведомости Верховной Рады Украины (ВВР Украины), 2010, № 14-15, № 16-17, ст.133). <https://portal.rada.gov.ua/uploads/documents/27398.pdf>

Харин Дээд Зөвлөлийн хуралдааныг дараах хоёр тохиолдолд Дээд Зөвлөлийн ордноос өөр газарт явуулахаар хуульчилсан байна. Үүнд:

- 1) **ардын депутатуудын олонхын саналаар баталсан Дээд Зөвлөлийн шийдвэрээр** Дээд Зөвлөлийн нэгдсэн хуралдааныг өөр газар хийж болно. Украин Улсын Үндсэн хуулийн⁶⁴ 83 дугаар зүйлийн 3 дахь хэсэгт заасан Украин Улсад дайны, эсхүл онц байдал тогтоосон бол Дээд Зөвлөл нь энэ хуулийн 11 дүгээр зүйлийн 4 дэх хэсэгт заасны дагуу тогтоосон газарт ээлжит бус чуулган хуралдана;
- 2) Украин Улсад **дайны болон онц байдал тогтоосон тохиолдолд** Дээд Зөвлөл хоёр хоногийн дотор зарлахгүйгээр ээлжит бус чуулган хуралдах ба дайны байдал, онц байдал цуцлах хүртэл ажиллана. Хэрвээ Украин Улсын Дээд Зөвлөлийн дарга эзгүй бол Украин Улсын Дээд Зөвлөлийн тэргүүн орлогч буюу орлогч дарга, Украин Улсын Дээд Зөвлөлийн даргын үүрэг гүйцэтгэгч нь Дээд Зөвлөлийн хуралдаан болох газар, цагийг товлож, энэ талаар Ардын депутатуудад яаралтай мэдэгдэнэ.

1999 онд ардын депутатуудын олонхын саналаар Дээд Зөвлөлийн шийдвэрийг баталж Дээд Зөвлөлийн хуралдааныг “Украин” Соёлын ордонд хийж, Ерөнхийлөгч Кучмагийн тангараг өргөх ёслол болж байсан.⁶⁵

Харин 2013 оны 4 дүгээр сарын 04-ний өдөр Дээд Зөвлөлийн чуулганы танхимд хаалт тавьсны улмаас Дээд Зөвлөл дэх олонх болох Бүс нутгийн нам, Украины Коммунист намын фракцуудын гишүүд, фракцгүй зарим гишүүд өөр байрлал буюу Банкагийн гудамжинд байдаг Дээд Зөвлөлийн хороодын байранд нэгдсэн хуралдааныг хийжээ. Дээд Зөвлөлийн хороодын байранд болсон нэгдсэн хуралдаанд 244 ардын төлөөлөгч оролцож, нэгдсэн хуралдааныг Банкагийн гудамжинд байдаг Дээд Зөвлөлийн хороодын байранд хийхээр санал нэгтэй дэмжсэн байна.⁶⁶ Тус улсын Үндсэн хуулийн 76 дугаар зүйлд зааснаар Украин Улсын Дээд Зөвлөл 450 ардын депутаттай байхаар тогтоосон байна.

2.1.11.Финланд Улс

Финланд Улсын Парламентын Хуралдааны дэгийн⁶⁷ 1 дүгээр зүйлд зааснаар “...Парламент чуулганы хуралдааны танхимд хуралдах бөгөөд зайлшгүй шаардлага гарсан тохиолдолд спикер хуралдааныг өөр газар хуралдуулахаар шийдвэрлэж болно.” гэсэн байна.

2.1.12.Швейцар Улс

2020 оны 5 дугаар сарын 4-6-ны өдрүүдэд Холбооны Ассамблей (Federal Assembly) нь ээлжит бус чуулган (“Корона хуралдаан”) зарлан хуралдуулсан байна. Эрүүл ахуйн дүрмийг баримтлан хүн хоорондын зай барих үүднээс чуулганыг Холбооны ордон (Federal Palace (Парламентын ордон))-д бус Зуны чуулганыг хуралдуулахаар төлөвлөсөн “Swiss Capital” ордны үзмэрийн танхимд явуулсан байна. Парламентын хоёр танхим хоёул Парламентын ордноос гадуур хуралдуулахад баримтлах түр журмыг боловсруулахын тулд Дэгийн тухай хуульд өөрчлөлт оруулах шаардлагатай болсон байна.⁶⁸

2.2.Байнгын хорооны хуралдаан

2.2.1.ХБНГУ

Германы Бундестагийн дэгийн 60 дугаар зүйлийн 60.3 дахь хэсэгт зааснаар “Нэг намын бүлэг, эсхүл Бундестагийн гишүүдийн 5 хувь нь шаардсан, эсхүл Байнгын хорооны гишүүдийн санал нэгтэй баталсан шийдвэр гарсан болон Бундестагийн Ерөнхийлөгчийн зөвшөөрөл гарсан

⁶⁴ Конституция Украины. <https://portal.rada.gov.ua/uploads/documents/29523.pdf>

⁶⁵ https://lb.ua/news/2013/04/04/195457_litvin_govorit_zasedat_vne_radi.html

⁶⁶ <http://www.golos.com.ua/rus/article/53812>

⁶⁷ Rules of Procedure of the Parliament of Finland. <https://www.legislationline.org>

⁶⁸ <https://www.venice.coe.int/files/EmergencyPowersObservatory/T13-E.htm>

нөхцөлд л Байнгын хорооны дарга хуралдааныг цагийн хуваариас гадуур, эсхүл Бундестагийн байнгын байрлалаас өөр газарт хуралдуулах эрхтэй.”

Байнгын хорооны хуралдааны хэлэлцэх асуудлын төлөвлөгөөг хуралдаан болох газар, цаг, хэрэв тохиролцсон бол үргэлжлэх хугацааны талаарх мэдээллийг зохих яамдад болон Холбооны зөвлөлд хүргүүлэхийг Германы Бундестагийн дэгийн 61 дүгээр зүйлийн 61.3 дахь хэсэгт заасан байна.

2.2.2. Канад Улс

Канад Улсын Нийтийн танхим⁶⁹ Байнгын хороод баримт нотолгоо сонсох, зөвлөлдөх зэрэг асуудлаар Парламентын танхимаас гадуур ажиллаж болдог. Ийм төрлийн уулзалт зохион байгуулахад холбогдох хороонд Танхимаас эрх олгож, Олон нийтийн харилцаа холбоо хариуцсан (*Liaison Committee*) хороо зөвшөөрөл өгч, шаардлагатай санхүүжилтийг олгоно.

Ийнхүү Канадын бусад газар нутагт хурлаа хуралдуулах эрх авсан байнгын хороонд Парламентын танхимд үйлчилдэг журам үйлчилнэ. Ингэхдээ нотлох баримт болон хуралдааны явцыг баримтжуулж, олон нийтэд нээлттэй болгоно. Байнгын хороо нь Танхимаас олгосон бүрэн эрхийг хадгалж, гишүүд болон гэрчүүд парламентын хамгаалалтад багтана.

Түүнчлэн, Байнгын хороо нь ордноос гадуур бүлэг хүмүүс, хувь хүмүүстэй уулзаж зөвлөлдөх, байгууллагуудад зочлох эрхтэй байх боловч албан ёсны сонсгол зохион байгуулах эрхгүй байна. Байнгын хороонд Танхимаас олгосон бүрэн эрх, ердийн үед эдлэх эрх, ямба Байнгын хороо гадаадад байгаа тохиолдолд үйлчлэхгүй.

UIH.MN
СУДАЛГААНЫ САН

⁶⁹ Байнгын хорооны гарын авлага, <https://www.ourcommons.ca/About/Guides/Committees-e.html>

АШИГЛАСАН МАТЕРИАЛ**Монгол хэлээр**

- Д.Лүндээжанцан, Л.Өлзийсайхан, Парламентат ёс, УБ., 2005 он.
- Ж.Болдбаатар, Д.Лүндээжанцан, Монгол Улсын төр эрх зүйн түүхэн уламжлал, УБ, 2011 он.
- Д.Хоролдамба, Монголчууд дэлхийн нийслэлийг байгуулсан нь, УБ, 2006 он.
- Л.Жамсран, Монголын цагаагчин гахай жилийн хувьсгал, УБ., 1996 он.
- Засгийн газрын 2019 оны 434 дугаар тогтоол. <https://legalinfo.mn/mn/detail/14846>

Гадаад хэлээр

- Регламент Парламента Грузии. <https://parliament.ge/legislation/reglament>
- Основной Закон: Кнессет <https://knesset.gov.il/laws/ru/yesodru4.pdf>
- <https://www.parliament.uk/about/living-heritage/building/palace/architecture/palacestructure/bomb-damage/>
- <https://www.idea.int/sites/default/files/publications/parliaments-and-crisis-challenges-and-innovations.pdf>
- Регламент Парламента Республики Казахстана. <https://www.parlam.kz/ru/regulation>
- Статут Сейма Литовской Республики. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalActPrint/lt?jfwid=39x&documentId=471f6e802ba211ea8f0dfdc2b5879561&category=TAD>
- Регламент Совета Федерации. <http://council.gov.ru/structure/council/regulations/32828/>
- В Законодательном собрании. Выпуск № 5, 2012. <https://www.kubzsk.ru/news/2606/>
- Constitution of Singapore. <https://sso.agc.gov.sg/Act/CONS1963>
- Закон о Регламенте Верховной Рады Украины (Ведомости Верховной Рады Украины (ВВР Украины), 2010, № 14-15, № 16-17, ст.133). <https://portal.rada.gov.ua/uploads/documents/27398.pdf>
- Конституция Украины. <https://portal.rada.gov.ua/uploads/documents/29523.pdf>
- https://lb.ua/news/2013/04/04/195457_litvin_govorit_zasedat_vne_radi.html
- <http://www.golos.com.ua/rus/article/53812>
- Rules of Procedure of the Parliament of Finland. <https://www.legislationline.org>
- <https://www.venice.coe.int/files/EmergencyPowersObservatory/T13-E.htm>
- Байнгын хорооны гарын авлага, <https://www.ourcommons.ca/About/Guides/Committees-e.html>

УИХ.МН
СУДАЛГААНЫ САН